

Emil Klajn

MOJA NEOSTVARENA ALIJA

(Odlazak u Erec Jisrael-Palestinu) mart - avgust 1940. godine

Ove, 1993. godine navršava se šezdeset godina, otkako sam pristupio jevrejskom cionističkom omladinskom pokretu "Hašomer hacair" - ken (gnezdo) Osijek, a pedeset tri godine je prošlo od neostvarene *alije* tj. ilegalnog odlaska u Erec (Palestinu). Rođen sam 27. maja 1919. god. u Šidu. Kada sam stupio u pokret imao sam 14, a kad sam pokušao poći u Erec, imao sam 20 godina. Ovde bih izneo svoja sećanja na neostvarenu *aliju*. Članovi omladinskog pokreta "Hašomer hacair" (Mladi čuvar) su, kada bi postali odrasli tj. napunili 18 godina, odlazili na hahšaru, gde je vršena priprema za odlazak u Erec. To je podrazumevalo učenje, odnosno obavljanje raznih zanata u gradu ili poslova u poljoprivredi. Osim toga, na hahšari je postojao intenzivan rad na učenju hebrejskog jezika, kao i drugi oblici kulturnog života. Posebno važna je bila organizacija i privikavanje na kolektiv. Tako je, dok smo učili i radili, naša glavna misao bila: kada će doći vreme za *aliju* tj. odlazak u Erec. Rang lista za *aliju* je, u našoj organizaciji, pravljena prema vremenu provedenom na hahšari. Ja sam lično, bio na dve hahšare. Na tzv. gradskoj u Novom Sadu (od kraja maja 1938. do kraja marta 1939) i na poljoprivrednoj u Goleniću, kraj Podravske Slatine (od aprila 1939. do marta 1940). Kad je nastupila jesen 1939. godine u Goleniću je postala aktuelna lista za odlazak na *aliju*.

Budući da su Englezi, kao mandatska sila nad Palestinom, davali mali broj sertifikata tj. dozvola za ulazak u Erec, to su se tražile druge mogućnosti za ilegalno useljavanje. Prva se pojavila te jeseni, u oktobru 1939, kad su jugoslovenski brodovi Dunavom prevozili jevrejske izbeglice iz Austrije. Za prvu grupu, u konspiraciji, pripremljena su tri druga, prema rang listi. Prema mom sećanju, bili su to Isak (Jichak) Danon iz Sarajeva, Lev Dojč i Kavezon (Kavić), iz Zagreba. Njih trojica su otputovali za Vukovar i tu ih je, kako sam posle čuo, jedan ribar prebacio do broda kojim su produžili putovanje. Sretno su stigli u Erec i danas se nalaze u kibucu Gat.

Krajem oktobra, ili početkom novembra 1939. godine, na sličan način se u Vukovaru sledećem transportu emigranata iz Austrije priključila nova grupa sa hahšare u Goleniću. U njoj su, koliko se sećam, bila trojica drugova. Dvojici znam imena: Tuvi i Menahem Vajs, zvani Mešo. Uspešno su se ukrcali, ali dalje od Kladova, navodno zbog pojave leda na Dunavu i drugih razloga, brodovi "Car Dušan", "Car Nikola" i "Kraljica Marija" nisu mogli dalje. Uzroke zastoja u daljem putovanju, opisao je vrlo lepo i detaljno Bata Gedalja, predstavnik Saveza jevrejskih veroispovednih opština (SJVO), u članku "Dva cara i jedna

kraljica" objavljenom u "Jevrejskom almanahu za 1957/58." izdanje SJVO. On je bio kompetentna ličnost koja je poznavala sve probleme. U Kladovu, na ta tri broda, prezimilo je, pod teškim uslovima, više od 1.000 izbeglica, pretežno mladih, ali i starih.

U toku tog perioda je bilo nekoliko planova, da se svi oni iz Kladova, preko jedne jugoslovenske pomorske luke (Split), prebace za Erec. Na osnovu te zamisli, na hahšari u Goleniću, mislim u februaru 1940, rečeno je i nama, koji smo bili sledeći na rang-listi za aliju, da odemo svojim kućama i pripremimo se za to putovanje.

Među kandidatima su bili Jakov Kabiljo-Jakile, Salamon Romano-Salamonče, Blinky Švarc, Avram Papo i Rikica Papo (brat i sestra) - svi iz Sarajeva, Tirca Engel i Zehava Kon iz Vinkovaca i ja, Isak Klajn (Jichak Klein), iz Osijeka (odnosno Šida). Od ovih drugova (haverim) na važnim radnim mestima na hahšari u Goleniću su bili: Salamonče - *sadran avoda* (vršio je dnevni raspored rada na raznim poljoprivrednim poslovima) i Avram Papo - ekonom (vršio je sve moguće nabavke za naš kolektiv).

Prema dogovoru, otišli smo svojim kućama i iščekivali obaveštenje o tome kad i gde treba da se javimo. Međutim, prolazili su dani, a poziva nije bilo. Hteli smo se vratiti na hahšaru, ali nas je stalno smirivala nada, da će uskoro doći poziv i obavest. Ja sam bio u Šidu kod roditelja, a vezu sam održavao sa Zehavom Kon u Vinkovcima, s obzirom na to da mi je bila najbliže.

U iščekivanju je došao skoro i kraj marta 1940. godine. Onda je stigla telegrafska obavest da svi dođemo u Beograd na dan 30. marta (subota), a odatle je trebalo da putujemo dalje.

Moji roditelji nisu bili saglasni sa idejom da idem ilegalno u Erec, jer su smatrali da je to veliki rizik. Međutim, ja svoju odluku nisam hteo menjati. Zato sam se poslužio malom varkom, kada sam odlazio od kuće. Krenuo sam iz Šida 29. marta, kao da idem nazad na hahšaru u Golenić - preko Osijeka za Podravsku Slatinu. U Osijeku sam prespavao kod strica i sutradan, rano izjutra, umesto u Golenić, otputovao sam u Vinkovce. Tamo sam se javio Zehavi Kon. Njeni roditelji su držali bife u centru. Kad smo odlazili, Zehavina mama mi je rekla da čuvam njenu kćerku. Toga momenta iz 1940. godine setila se i Zehava, kad smo se videli u kibucu Gat 1963, prilikom moje prve posete Izraelu.

Iz Vinkovaca sam, zajedno sa Zehavom, došao u Beograd. Ona je jedva čekala da stignemo u Kladovo jer je tamo, na brodu, već čitavu zimu, bio njen izabranik (*bahur*) Menahem Vajs (Weis) Mešo iz Novog Sada. Zima je bila duga i hladna. On se razboleo i Zehava ga je negovala nekoliko meseci. Kad su sve mogućnosti i nade za nastavak puta za Palestinu nestale, oboje su se vratili u Beograd, gde su se zaposlili. Tamo sam se sa njima poslednji put video 8. ili 9. januara 1941, kad sam se vraćao sa vojničkog odsustva iz Šida u Sarajevo (preko Beograda). Za vreme rata, Mešo je stradao negde u Ukrajini u radnom logoru, koji su Mađari formirali za Jevreje. Zehava je uspela da se spase i preko Švajcarske dođe u Palestinu u kibuc Gat. Mešo je bio rodom iz Ruskog Krstura. Školu je učio u Novom Sadu. Bio je na hahšari u Novom Sadu i Goleniću. Nas dvojica smo bili jako dobri drugovi.

EMIL KLAJN

U Beogradu u kenu, dočeka nas je neko iz našeg najvišeg rukovodstva *Hanhage rašit*-iz Zagreba. Pošto smo se svi iz grupe sakupili, rečeno nam je da se istog dana, naveče, ukrcamo na brod za Kladovo i da je putovanje ilegalno, tj. da putujemo iz Beograda kao "jevrejski emigranti iz Austrije". Dobili smo nova imena i potvrde, koje je izdala neka jevrejska institucija. Znam da sam se od tada, pa za sve vreme boravka u Kladovu, zvao Emil Gros, rođen u Lincu 1919. Ne znam koja su imena dobili drugi. U Beogradu, nas je sestra Blinke Švarc - Jeti vodila na ručak u Jevrejsku studentsku menzu, dopratila nas je i do pristaništa. Inače, ona je bila student medicine na Fakultetu u Beogradu. Sa njom sam se ponovo sreo posle 51 godine na Jom Hašoa, prilikom komemoracije na Jevrejskom groblju u Beogradu. Obnovili smo izbledela sećanja na to vreme, 1940. godine.

Sutradan, 31. marta 1940, u nedelju pre podne, stigli smo u Kladovo. Tu smo iskrcani. Među putnicima je bilo i "pravih" emigranata iz Austrije. Pošto su lokalne vlasti (policija) proverile dokumenta, prikliučeni smo transportu emigranata, koji su tu bili od ranije. Oni su prezimili na tri broda iznajmljena od Jugoslovenskog (državnog) rečnog brodarstva od strane Saveza jevrejskih veroispovednih opština (SJVOJ).

Osim naše grupe iz "Hašomer hacaira", koja je brojala oko 10 članova, došla je i jedna grupa *halucim* iz "Tehelet lavana". To je, također, bila cionistička omladinska organizacija, ali nešto desnije orijentacije. Sa njima smo se upoznali tek u Kladovu. Zbog konspiracije, za vreme plovidbe od Beograda do Kladova, nismo razgovarali ni između sebe, ni sa drugim putnicima. Ponašali smo se kao da nikoga ne poznajemo. Zbog toga mi je putovanje bilo veoma mučno i dugo.

Pripadnici cionističkog omladinskog pokreta "Tehelet lavan" koji su bili u Kladovu u proleće 1940. godine, u vreme kada sam bio i ja, i kojih se sećam bili su:

1. Dov Štajner (Steiner), posle rata živeo u Beogradu,
2. Alba Nisim, posle rata živeo u Beogradu,
3. Eli Ferber, rodom iz Podravske Slatine, pohađao Trgovačku akademiju u Osijeku, bio i u "Hašomer hacairu" 1935/36.
4. Cipora Šlezinger, za vreme rata otišla u Erec, živela u kibucu Gat.
5. Hermina Viler (Willer) (isto kao pod 4)
6. Bencion Satler (isto kao pod 4)
7. Jakica Romano, za vreme rata otišao u Erec, živeo u kibucu T.L.
8. Đorđe (?) Zelmanović, posle rata živeo u Zagrebu

Posle naše grupe iz "Hašomera", u aprilu je došlo još nekoliko drugarica i drugova. Koliko se sećam, to su bili: Tirca Engel iz Vinkovaca, Cveta iz Zagreba, Hedva Livni i Josip Šmeterling-Bibi, takođe iz Zagreba, Mirjam Hari - Pipsi iz Varaždina, Salom Malah iz Sarajeva, i dve Litvanke, Bilha Buhmnaite i Šita. Ove dve Jevrejke poreklom iz Litve, su bile sa nama na hahšarama u Novom Sadu i Goleniću.

Pošto pominjem "naše" iz Litve, objasniću, sa nekoliko reči, kako su došle u Jugoslaviju.

Sredinom leta 1938. godine, prema sporazumu između rukovodstva jugoslovenskog pokreta "Hašomer hacaira" i litvanskog "Hašomer hacaira", došla je u Novi Sad na hahšaru

prva grupa od tri devojke (*haverot*). To je za nas bio vanredan događaj. Koliko se sećam, do ovog dogovora je došlo zbog toga, što je u "Hašomer hacairu" u Litvi bilo više devojaka (*haverot*), a kod nas više muškaraca (*haverim*). Budući da je engleska mandatarska vlast davala više certifikata (dozvola za uselenje u Palestinu) bračnim parovima nego pojedincima, to je trebalo da se fiktivnim ženidbama omogući odlazak (alija) za veći broj članova.

U prvoj grupi došle su Mirjam, Bilha i Haviva, koje su se "udale" za Đurija Rajsa (?), Tea Šena, i Marka Hajona. Drugu grupu činile su: Šošana, Eta i Šita, koje su se "udale" za Urija Veljkovića, Pačija Svicera i Hilela Viznera (iz Varaždina). Venčanja su obavljena u raznim mestima - Rumi, Novom Sadu, i Vinkovcima.

Sve su one posle nekoliko meseci, do godine dana, otišle u Erec. Od tih fiktivnih brakova jedino se održao, koliko ja znam, brak Bilhe i Tea, koji su i danas u kibucu Gat.

Glavni jezik sporazumevanja bio je hebrejski - ivrit, koji su one odlično znale a i nas su podučavale.

Svi mi, koji smo došli u Kladovo, mislili smo da ćemo vrlo brzo nastaviti putovanje i uskoro stići na davno željeni cilj-Erec. Svakog dana smo svi skupa, od prvog do poslednjeg stanovnika na tim brodovima, očekivali neke radosne vesti, u onoj masi loših ratnih izveštaja.

Pošto sam ja u Kladovu boravio bez znanja roditelja, oni su mi pisali na hahšaru Golenić. Međutim, tamo je bio jedan moj imenjaka, Isak Klajn iz Varaždina, pa je on povremeno obavljao, korespondenciju s mojim roditeljima u Šidu. Oni su tek kasnije saznali da sam u Kladovu. (Isak Klajn iz Varaždina bio je za vreme rata 1941-45. u zarobljeništvu. Kasnije se vratio u Varaždin. Bio sam sa njim 1972. god, a ubrzo posle toga, dobio sam obaveštenje da je umro).

Organizacija svakodnevnog života na brodovima, bila je vrlo dobra. Krajem aprila, koliko se sećam, jedan brod je morao da se vrati, pa je iznajmljen jedan veliki rumunski šlep. U njemu su napravljeni drveni kreveti na sprat. Radi bezbednosti od požara, spavali smo samo na čebadima na daskama. U tom šlepu, bili su samo muškarci. Inače, spavalo se na brodskim klupama, podovima i u visećim mornarskim mrežama. Brodovi, odnosno podovi su se svakog dana prali, tako da je bila uzorna čistoća. Svako je znao svoje mesto za spavanje, tako da je bila disciplina na zavidnom nivou.

Postojale su i bile veoma aktivne cionističke organizacije. Osim "Hašomer hacaira", bile su aktivne i "Tehelet lavan", "Akiba" (Agudat hašoar haivri "Akiba"), "Betar", "Agudat Jisrael" i "Hacaira", koliko je to bilo moguće. Hrana je bila dosta dobra, s obzirom na mogućnosti i uslove kuvanja za toliki broj ljudi, mada je, svakako, nedostajalo vitamina. A i život na tako skučenom prostoru u toku više meseci, uticao je na pojavu furunkuloze, čireva na koži. Lekari su pored lekova davali, posebno mladima, tzv. pojačanu ishranu (*Zusatzkost*), posebno sledovanje svinjske masti, naravno, za one koji nisu bili previše religiozni. Lekarska služba je bila dobro organizovana. Na periferiji Kladova, u jednoj iznajmljenoj kući, radila je naša ambulanta. Koliko se sećam, imala je dva ili tri lekara i dve do tri

EMIL KLAJN

medicinske sestre. Jedan od lekara bio je naš drug (haver), Šalom Malah (Fridrih Engel) iz Sarajeva, kome je bilo posebno odobreno od strane našeg Pokreta da studira medicinu. Bio je fizički slab, tako da ne bi mogao obavljati fizičke poslove, što se, inače, zahtevalo od članova naše organizacije koji su se spremali za Erec.

Ja sam, za vreme boravka u Kladovu, imao jedan čir (*furunkl*) na nozi i jedno gnojenje (kad smo podizali barake) na dlanu leve ruke, što mi je Šalom Malah, malom operacijom, uspešno izlečio. Ožiljak na dlanu još i danas imam, tako da me uvek podseća na dane provedene u Kladovu.

Hoću da kažem još neku reč o ovom dobrom, humanom drugu - Šalom Malahu. Iako je bio fizički slab, u njega se zaljubila jedna od njegovih zdravstvenih pomoćnica, lepa Bečlijka. To je bila velika ljubav. Nikad nisam saznao kako se posle završila. Za Malaha sam pročitao u knjizi Jaše Romana "Jevreji Jugoslavije 1941-1945." da je "Engl Jozefa Fridrih iza Sarajeva, rođen 1917. godine, u NOV je stupio septembra 1941, borac Romanijskog partizanskog odreda. Poginuo te godine u borbi sa četnicima. Mesto pogibije nepoznato."

Kad govorim o lepšim stranama života u Kladovu, treba da pomenem, da je bilo još "bračno" završenih veza. Tako je npr., Jakica Romano, Sarajlija iz "Tehelet lavana", brat našeg Salamončeta (Salamon Romano), također sklopio vezu sa jednom Bečlijkom. Oni su posle uspeli da preko Italije stignu u Erec u kibuc Afikim(?). Sreli smo se prilikom moje posete Izraelu 1963. god.

Još jedno poznanstvo iz Kladova završeno je brakom ili kako smo mi to u našem pokretu zvali *zug*: Bilo je to između našeg havera Avrama Papa i drugarice Cipore Šlezinger iz organizacije "Tehelet lavana". I njih dvoje uspelo je za vreme rata da se preko Italije prebaci u Erec. Živeli su u kibucu Gat i tamo umrli. Avram-1968. od posledice uboda pčele, a Cipora desetak godina kasnije.

Sreća je bila što su se sve omladinske organizacije koje su postojale na tim brodovima u Kladovu, brinule o dobroj organizaciji svakodnevnog života. Posebna briga bila je posvećena kulturnom i sportskom životu. Od naše organizacije "Hašomer hacair", ja sam bio određen da vodim jedan kurs ivrita, za grupu pripadnika "Hašomer hacaira" iz Austrije. Imao sam izvesnog iskustva u vođenju takvog kursa, jer sam ranije obavljao isti posao na hahšari u Goleniću. Malo mi je poteškoća pričinjavalo to što sam objašnjenja morao davati na nemačkom jeziku. U grupi koja mi je dodeljena, bilo je 5 ili 6 polaznika. Nekih imena se sećam i danas: Herman Štajner (Steiner), Herta Ajsler (Eisler), Gertruda Vajman, Oto Kastner i Ilze Jakob (?).

Sportski život se odvijao na poljani pored Dunava, u neposrednoj blizini ukotvljenih brodova. Bilo je organizovano nekoliko nogometnih ekipa, uglavnom u omladinskim organizacijama i to, koliko se sećam, bilo ih je šest: "Hašomer hacair", "Tehelet lavan", "Akiba", "Mizrahi", "Betar" i "Padeborn" (jedan grad u Nemačkoj). Igrači su bili prosečni, a od svih je bio najbolji Hilkovic koji je igrao u "Padebornu". Kada su emigranti prešli u Šabac, igrao je u šabačkoj "Mačvi".

Prema mom sećanju, u maju 1940. je bio organizovan jedan turnir na kome smo mi, "Hašomer hacair", osvojili treće mesto. Kao nagradu smo dobili jednu skromnu tortu, koju smo svi skupa u slast pojeli.

U ekipi "Hašomer hacaira" igrali su sedmorica iz Austrije, i naša četvorica: Tuvi, Salamonče (Salamon Romano), Jakile (Jakov Kabiljo) i ja. Sve momčadi su imale dresove i gaćice, a za cipele, kako se ko snašao. Bile su načinjene i fotografije učesnika. Ja sam imao jednu na kojoj je bio naš tim. Čuvao sam je, kao i još neke druge iz Kladova, kod mojih roditelja u Šidu. Ali, za vreme rata i okupacije, nestale su i propale, što mi je posebno žao.

Osim fudbala, dosta se igrao šah. Bilo je nedovoljno šahovskih garnitura pa su, da bismo malo popravili stanje, naši nerazdvojni drugovi stolari, Salamonče i Jakile, napravili šahovske figure od drški starih metli. Šahovske ploče bilo je lakše sačiniti od komada kartona.

Ova dva naša stolara, pobrinula su se da nam naprave i nanule. Našli su neke daske od odbačenih sanduka, a da bi mogli da ih zgotove, mi smo skraćivali naše kaiševe - opasače. Tako skraćeni kaiš (opasač) koristio sam posle i u vojsci, i kasnije, 1941-45. u zarobljeništvu. Tako sam se za tih pet godina, često sećao kladovskih dana.

Kad se već sećam tih vrednih momaka, hoću da pomenem i drugarice.

Da bi se popravilo stanje u odevanju, sećam se, da je Bata Gedalja, predstavnik Saveza (SJVO), nabavio i doneo izvesnu količinu vune za naše drugarice. One su štrikale pulovere, kako za sebe, tako i za nas, drugove. I ja sam dobio jedan takav sivi pulover. Za mene ga je isplela Zehava Kon. Nosio sam ga i za vreme služenja vojnog roka u Sarajevu (30.10.40 - 4.1941) i u zarobljeništvu (1941-45).

Kulturni život je bio veoma bogat. Pored učenja jezika - ivrit, bila su često organizovana različita predavanja i druge priredbe sa prigodnim pozorišnim prikazima i pesmicama, najčešće satiričnog sadržaja. Glavni organizator bio je Joži Šehter, pisac i kompozitor, i vođa puta na brodu "Car Dušan". Jasno da je sve to bilo na nemačkom jeziku. Nekih reči i refrena iz tih pesmica sećam se i danas: *"Amalija kom obi schönste Frau von Gemein-debau.."* ili iz jedne pesmice posvećene "Car Nikoli", gde su bili smešteni pobožni: *"... Der Schiff von Misrachi schaukelt sehr..."*. Mnogo puta su te pesmice bile namenjene i raznim, uglavnom, netačnim vestima kao npr: *"Die Bonkes rennt..."*, jer svi mi koji smo tu živeli na brodovima, bili smo u stalnom iščekivanju nekih povoljnih vesti za pokret prema našem cilju - Palestini (Erecu). Nažalost, Joži Šehter, veliki kulturni radnik, nije dospeo na cilj. Završio je tragično, zajedno sa ostalim mnogobrojnim Jevrejima emigrantima u Zasavici kod Šapca 1941. godine ili u logoru na beogradskom Sajmištu. (Joži Šehter - Josef Schächter, rođ. 27. 7. 1908 ?).

Jedna od mnogih kulturnih manifestacija posebno mi je ostala u sećanju. Bila je to priredba na dan 1. maja. Glavni organizator bio je "Hašomer hacair". Pevane su radničke pesme. Ostala mi je u sećanju pesma "Vojnici močvare" (Moorsoldaten), pesma iz koncentracionog logora. Sve te priredbe, kao i organizacija celokupnog života, uticala je da se održi vedar

EMIL KLAJN

duh u iščekivanju rešenja za odlazak u Erec. Među mnogim pesmama i pesmicama koje su nastale za vreme našeg boravka na Dunavu u Kladovu, bila je i jedna naša na srpskohrvatskom jeziku. Naša havera (drugarica) Blinka Švarc-Rošić, koja sada živi u Beogradu, zapamtila je reči kao i melodiju

Reči pesme "Oj Dunave vodo":

"Oj Dunave vodo, lađa nosiš mnogo,
mnogo sudba kleta s tobom se odšeta širom sveta.
Širom celog sveta, mnogo lađa brodi,
mnogu sudbu nosiš, mnogi život kosiš i milost prosiš.
Prosiš malo mira, malo mira samo,
ali da bilo kamo u daljinu tamo.
U daljinu tamo nova nada čeka,
da li će ovog veka da odnese reka do cilja daleka."

Autor ove pesme nije poznat. Blinka još i danas, posle pedeset i više godina, lepo peva ovu pesmu. Inače, ona je na hahšari u Goleniću bila poznata po pesmama koje je interpretirala.

Ova, navedena pesma, zabeležena je na traci koja je snimljena u Jevrejskom muzeju 17. 11. 1992. tj. Blinka ju je otpevala prilikom beleženja sećanja nas troje: Blinky Švarc-Rošić, Alba Nisima i mene - Emila (Jichak) Klajna, koji smo bili u Kladovu, a sada živimo u Beogradu. Prema mom sećanju, krajem juna ili početkom jula, morali su se napustiti brodovi, koji su verovatno trebali da se uključe u redovan saobraćaj, pa je dobijen izvestan kompleks zemljišta na periferiji Kladova, gde smo podigli nekoliko baraka i velike šatore. Tu su se nastanili uglavnom mlađi, a jedan deo ostao je da stanuje u šlepovima. Nekima je bilo odobreno, odnosno omogućeno, da stanuju kod građana na periferiji. To je bio mali broj i to su bile jako skromne sobice.

Konačno, kada više nije bilo nikakvog izgleda za aliju (odlazak u Erec), tada smo mi, halucim iz Jugoslavije, postepeno-prosto neopaženo, napuštali Kladovo. Vratili smo se svojim kućama ili na hahšaru. Bili smo prilično razočarani i utučeni. Naš cilj, koji smo odabrali i za koji smo se spremali godinama, najednom je postao potpuno neizvestan.

Iz Kladova sam se vratio 11. 8. (nedelja) 1940. sa legitimacijom na moje pravo ime i to brodom na redovnoj liniji Beograd - Kladovo. Dakle, posle gotovo četiri i po meseca svakodnevnog iščekivanja da krenemo dalje za Erec, napustio sam brojne nove prijatelje i drugove emigrante. I pored druženja sa ostalima (vodio sam jedan kurs hebrejskog jezika, učestvovao u nogometnoj momčadi) bila je "direktiva" da se što manje govori srpskohrvatski, pa smo nastojali da se ne "otkrijemo".

Svim mojim prijateljima emigrantima bilo je teško kad smo mi "Jugosloveni" otišli, jer su znali kada mi odlazimo ni za njih nema skorog rešenja - odlaska u Erec.

Sa kladovskog pristaništa otpratilo me je dvoje mojih dobrih drugova, Herman Štajner (Hermann Steiner) (rođ. 19. 4. 1920. god?) i Herta Ajsler (Eisler). Oproštaj je morao biti neupadljiv, da ne bi izazvao neku pažnju.

Na brodu za Beograd, sreo sam Miru Bauera (nadimak Šticko), poznatog skojevca iz Osijeka, koji je verovatno bio na vezi sa nekim od emigranata. Držao se veoma rezervisano, verovatno zbog policijskih agenata kojih je tada bilo na brodu. Ovde pominjem Šticka budući da je on bio vrlo poznat nama u osječkom kenu "Hašomer hacaira", jer je vrlo aktivno vrbovao za organizaciju SKOJ-a. Streljan je 16. 9. 1941. u Osijeku. O njemu je dosta podataka dao J. Romano u knjizi: "Jevreji Jugoslavije 1941-1945. god".

Ja sam se vratio iz Kladova, preko Beograda, na hahšaru u Golenić sa osećanjem nezadovoljstva, posle neuspelog pokušaja odlaska u Erec. Pokušaj je trajao nekoliko meseci, i bio praćen velikom nadom u konačan uspeh.

Ubrzo posle mog odlaska iz Kladova, ti naši emigranti, su morali promeniti mesto boravka. O tome Bata Gedalja u svom, već pomenutom, članku ("Jevrejski almanah 1957-58) piše sledeće: "U leto 1940. godine krajem avgusta, cela ova flotila, sada sastavljena od tri šlepa, vučena remorkerom, imala je da prevali dugačak put od 1.800 km (previše - primedba E. K.), unazad, uzvodno. Ponovo još jedan "na levo krug". Umesto Suline, cilj flotile bio je Šabac, u čijoj neposrednoj blizini, u selu Zasavici, zajedno sa oko 50 Jevreja Šapca, naći će tragičnu smrt oko 700 ljudi, žena i dece, odmah neposredno posle okupacije Jugoslavije od strane Hitlerove Nemačke."U vezi sa podacima Bate Gedalje o 700 osoba, ovde bih naveo i podatak iz članka Mare Jovanović: "Wir packen, wir auspacken.." - "Tragična sudbina Jevreja izbeglica u Šapcu 1941", gde navodi spisak od ukupno 1.057 imena (vidi "Zbornik br. 4 Jevrejski istorijski muzej, Beograd, 1979)

Moj ponovni boravak na hahšari u Goleniću, bio je kratak, trajao je oko mesec i po dana. U međuvremenu, za vreme mog odsustvovanja od februara do avgusta, na hahšaru je počela da dolazi i mlađa generacija tzv. "*kibuc dalef*". Sećam se da je tad proslavljen Dan Žetve (*Hag hakacir*), krajem avgusta. Bilo je kao i prethodne 1939. godine sa mnogo gostiju, kako iz našeg omladinskog pokreta "Hašomer hacaira", tako i iz drugih cionističkih organizacija (WIZO, SCJ i dr.). Oko 1. oktobra napustio sam Golenić. Dobio sam mesec dana slobodno (hofs), jer sam krajem oktobra morao ići na odsluženje redovnog vojnog roka. Oprostio sam se od svojih drugova i drugarica (*haverim - haverot*). Bilo mi je žal, napustio sam jedan zajednički kolektivni život sa mnogo drugarstva. Očekivala me je neizvesnost. Dobar deo Evrope već je bio pod fašističkom okupacijom.

Došao sam kući u Šid. Bio sam nestrpljiv. Ono malo vremena, što mi je preostalo do odlaska u vojsku, iskoristio sam da posetim moga najstarijeg brata, koji je bio u vojsci u Nišu. A posle toga, obišao sam i moje drugove i drugarice emigrante iz Austrije, koji su u međuvremenu (septembra 1940) preseljeni iz Kladova u Šabac. Planirao sam da u Šapcu ostanem nekoliko dana, a ostao sam oko 10 dana. Bilo je to prijateljstvo u teškim vremenima iščekivanja i nadanja.

O dolasku transporta emigranata u Šabac, njihovom boravku i konačnom stradanju, opširno je pisala Šapčanka, Mara Jovanović, u svom članku: "Wir packen, wir auspacken..." - "Tragična sudbina Jevreja izbeglica u Šapcu 1941", koji je objavljen u "Zborniku" br. 4 Jevrejskog istorijskog muzeja, Beograd, 1979. god. Ona je bila svedok tih događaja u Šapcu.

* * *

Moj boravak u Šapcu brzo je prošao u društvu drugova i drugarica. U vreme kada sam ja bio tamo, stanovali su privatno po nekoliko njih kod jednog stanodavca, a hranu su donosili iz mlina. Kulturni život se odvijao u jednoj sali hotela "Pariz" ili "Grand". Koliko se sećam, uveče je bilo ograničeno kretanje do 19 časova. Jedne večeri, moji drugovi i ja (nas 4-5) vraćali smo se kući nešto posle tog vremena, pa su nas policajci priveli u policiju radi saslušanja. Ja sam bio tumač. Odmah su nas pustili. Jedne nedelje bili smo na fudbalskoj utakmici. "Mačva" je igrala protiv odgovarajućeg protivnika. Među najboljim igračima bio je Kurt HilkoVIC. Na utakmici je bilo mnogo gledalaca - jevrejskih emigranata.

Došao je i dan rastanka sa mojim prijateljima. Rastali smo se u neizvesnosti, da li ćemo se ikad videti.

Posle mog odlaska u vojsku 30.10.1940. godine u Sarajevo (Škola za rezervne pešadijske oficire) izmenili smo još nekoliko pisama. Uglavnom, pisala ih je Herta Ajsler (Eisler), koja je posle uspela da sa omladinskom alijom ode u Erec, kako je to jednim pismom nagovestila. Njeno ime nisam našao u spisku šabačkih Jevreja i Jevreja izbeglica, koji su ubijeni u Zasavici oktobra 1941. Bio sam zadovoljan, da se bar neko spasao od mojih dobrih prijatelja.

U Sarajevu sam dobijao pisma preko mog druga Salamona Romana, koji je posle Kladova došao kući, u Sarajevo, i zaposlio se. Bilo je tada nezamislivo da mi pošta od jevrejskih emigranata stiže u kasarnu.

Sa mojim drugovima sa hahšare i iz Kladova, Sarajlijama Jakilom i Salamončetom, viđao sam se gotovo svake nedelje dok sam bio u Sarajevu. Dolazio sam, kad sam imao "izlaz", kod Romanovih i tada bismo obnavljali naše uspomene iz Kladova i sa hahšare. Ubrzo je došao aprilski rat, a zatim, za mene zarobljeništvo u Nemačkoj do 1945. Za to vreme nisam uopšte znao šta se dogodilo sa našim jevrejskim emigrantima u Šapcu. Mogao sam samo da pretpostavljam ono najgore.

Kada sam se vratio iz zarobljeništva, septembra 1945, jednog dana sam došao iz Šida u Beograd i tada mi je Bata Gedalja, koji je tada - posle zarobljeništva - ponovo radio u Savezu jevrejskih opština, ispričao o krajnjoj sudbini naših "Šapčana" i pokazao mi spisak Jevreja izbeglica, pobijenih od nacista.

* * *

Dok sam pisao sećanja na boravak sa jevrejskim emigrantima u Kladovu, dobio sam na uvid od Jevrejskog muzeja u Beogradu fotokopije pisama i dopisnica koje je iz Kladova, odnosno Šapca pisala Haja Ides Vajnštok (Weinstock) četrdesettrogodišnja jevrejska emigrantkinja, svojoj deci i rođaci u Velikoj Britaniji, odnosno Erecu.

U tim pismima nalazi se dosta podataka, koji su neposredno pisani od učesnika i svedoka i zato mislim da su interesantni, pa bih ovde neke naveo. Prvo, nekoliko opštih podataka: Haja je krenula brodom iz Beča. Pristali su u Bratislavi, gde joj se priključio sin Cvi (rođen 1925), koji je tada boravio kod ujaka u Bratislavi. Brod kojim su putovali iz Beča, stajao je u Bratislavi tri nedelje. Nije poznato zbog čega.

Kćerke Feige, Sara i Ester i sin Tuli, izbegli su ranije preko Belgije u Veliku Britaniju, a najmlađi sin, Cvi, ostao je sa majkom u Beču, odnosno, kod dede u Bratislavi. Prepiska sa decom obavljana je, uglavnom, na nemačkom jeziku. Prevod pisama i dopisnica sa nemačkog načinio je Mirko Najman, moj prijatelj još iz davnih, tridesetih godina u Osijeku.

Prva dopisnica iz Kladova datirana 31.12.1939:

"...Mi smo ovde već dve nedelje i ostaćemo nažalost još 2-3 meseca zbog snega i leda. Ima nas oko 1.000 osoba u 4 broda usred vode. Mi dobijamo jelo, a naši drugovi po veri iz Jugoslavije veoma se trude oko nas. Cvi se oseća dosta dobro među omladinom, koja nastoji da vreme provede što prijatnije. Uči se engleski i hebrejski. Prolazi dan za danom, nadamo se da ćemo doživeti da vidimo Erec i da se tamo nademo sa vama."

Karta od 5. 2.1940. upućena po gđi Mariem Rubin, Amsterdam:

"..Cvi je stigao u Bratislavu neopremljen za putovanje, ima samo ono šta je imao na sebi: otrcano odelo, iznošeni mantil. Pošto samo to ima na sebi, pretvara se u prnje. Puna sam briga i sramim se da tako stigne u Erec..."

"...Moja termos boca se razbila, a ona je ovde neophodna, i malo čokolade, toaletnog sapuna, mastila za penkalo, jednu kapu za Cvija, ali samo ako Vam to ne čini veliku teškoću i trud. Ovde se ne plaća carina, dobijaju se paketi odasvud bez carine..."

16.2.1940:

"Ja sam od nje (M. Rubin) tražila odelo i mantil za Cvija, jer se on, samo onako kako je bio obučen u Bratislavi, ukrcao...Pisala sam preko Belgije, jer nisam znala da li ste već u Londonu..."

18.2.1940:

"Stajali smo tri nedelje u Bratislavi. Ujak David me je dva puta posetio i doneo mi razne stvari za jelo. Drugo se nije moglo tamo uneti. Cvi je, tako, sve svoje stvari tamo ostavio. Veoma sam srećna, da je ovde, nadam se da ćemo ipak dospeti do našeg cilja putovanja, da ne budem tako sama. Ovde nam nije tako loše... Ono na čemu najviše oskudevamo je nedostatak prostora. Mi spavamo poput haringa, stešnjeni jedno uz drugo. Nadam se da to neće više tako dugo potrajati. Novac mi ovde nije potreban... Ovde od mnogog sedenja, opet ću se ugojiti, protivno mojoj volji i uprkos tvrdom ležaju i uskom prostoru..."

20.2.1940:

"...Moram ti sada sa zahvalnošću potvrditi prijem novaca. Za to sam dobila 215 dinara. To je ovde celi imetak. Ja za to kupujem Cviju svakodnevno puter, po litar mleka i sl.

25.2.1940:

"...Cvi se ukrcao u Bratislavi. Kupujem za njega svaki dan 1 l mleka, puter, med i voće. I na ladi dobijamo dobru hranu, svakog dana mesa i jaja ili putera. Novac koji sam dobila, koristim da poboljšam ishranu. Kad je lepo vreme, idemo neki put na kopno. Okolina je ovde lepa, ali u srcu je mračno i tmurno..."

EMIL KLAJN

8.3.1940:

"...Novac ovde ne trebam. Mi ovde dobivamo sve besplatno. Za Cvija poboljšavam ishranu od novca koji sam dobila od vas. Bila sam 3 nedelje u Bratislavi, ali samo na brodu sa koga nismo smeli izaći. David i Cvi došli su na brod, prvog dana kad sam tamo prispela. Mislilo se da odmah idemo dalje. Sa ujakom Davidom mogla sam govoriti samo tri minute...Dragog dedu i baku nisam htela videti jer sam strašno izgledala..."

28.2.1940:

"...Već sam ti pisala, da mi ovde nije potreban novac...Dok smo ovde imamo sve potrebno...Jedan dan prolazi kao drugi. Jednog dana se kaže putujemo, a drugog dolazi razočaranje... Ali nadam se da ćemo ipak moći otputovati dalje. Drži nas nada da ćemo moći za Erec..."

Kladovo, 10.3.1940:

"...kada ćemo putovati, ne znamo..."

Kladovo, 11.3.1940:

"...Mislim da bi dobro bilo da imamo novaca, kad dođem u Erec. Da li će se to ikad dogoditi?"

Kladovo, 18.3.1940:

"...Mi smo još uvek na istom mestu. Nadam se da ćemo jednom dospeti do našeg cilja. Već smo jako očajni..."

Kladovo, 13.3.1940:

"...Pošto je vreme jako lepo, sedimo gotovo celog dana na palubi. Postaje već veoma nelagodno i bilo bi već vreme da stignemo na cilj....Molim te, milo moje detešce, pazi na svaki peni jer, kada budemo bili tamo, moraćemo početi sve ispočetka...Učim ovde engleski i znam dobro hebrejski. Ovde se drže razna predavanja..."

Kladovo, 22.3.1940. godine. Dopisnica upućena G. Graham, u London:

..."Neka mi Bog usliši molbu da bar u Erecu opet vidim svoju decu, samo neka budu ljudi na svom mestu...Cvi zna dobro hebrejski a i srpski (zato što zna slovački). Mislim da ćemo u ponedeljak dalje putovati za Rumuniju, poštu će slati za nama."

2.4.1940:

"...Ovde je sve tako očajno. Putovanje se uvek odgađa. Uskoro je Pesah...Jučer je došlo još 180 ljudi (tada sam došao i ja - primedba E. K.), koji su ovde u zemlji već mesecima. Sada je još tesnije na brodu...Spavam, bez podloge i jastuka, dosta dobro. Svak se tuži prilikom ustajanja, samo ja ništa ne kažem. Posle svega što sam pretrpela nije mi ni tako loše..."

Kladovo, 10.4.1940. Dopisnica upućena rođaku Pinkasu u Tel Aviv:

"...Imamo ovde dosta za jesti. Samo, veoma trpimo zbog nedostatka prostora. Prilike za spavanje su ovde ispod svake kritike. Moramo izdržati. Momentalno smo skroz očajni. Nema izgleda za dalje putovanje. Ko zna šta će biti od nas...Imamo još novaca za poboljšanje hrane za Cvija..."

Kladovo, 16.4.1940:

"...Nažalost ne možemo dalje, ko zna kako dugo ćemo ovde ostati..."

Kladovo, 4.4.1940:

"...Prestalo se govoriti o daljem putovanju. Moralo bi se desiti čudo da dalje putujemo za Erec. Ja sam u svakom pogledu očvrtnula i prilagođavam se svemu što se ne da izbeći..."

15.4.1940:

"...Momentalno, kod nas nema izgleda da putujemo dalje. Verovatno ćemo ovde ostati do kraja rata. Sa brodova će nas smestiti u barake...Ovdašnji ljudi čine sve da dobijemo certifikate ili druga dokumenta za useljenje (u Erec)..."

22.4.1940:

"...Nemam mnogo vremena, jer sam sada u kuhinji. Ja sam sa još dve žene raspoređena da kuham za 930 ljudi. Radim to već treći put. Mi imamo svega. Vlada dobro raspoloženje. Dobila sam za Pesah od Štemovih iz Iloka maces, vino i mast... Kad pomislim kako smo bili bogati i neizmerno srećni prošlog Pesaha... Moramo gledati unapred i nadati se da ćemo ipak jednom biti zajedno. Mnogima je još gore, mada ih je pogodila ista nesreća kao i nas, pošto su oni još uvek u Beču..."

Kladovo, 1.5.1940:

"...U pogledu našeg daljeg putovanja ne znamo ništa izvesno. Do sada se govorilo da je sasvim bezizgledno. Sada se, opet, priča da ćemo putovati. Nadam se da će to uspeti za koju nedelju..."

3.5.1940:

"...Jučer smo dobili naređenje, da ispraznimo dva broda i da predemo u obližnji gradić. Svako je ustao u pet ujutro, doručkovao i pokupio svojih "sedam šljivā" ("pinkl"-prljag). Nemam ništa vrednog, ali ipak svako ima dosta tih paketića da vuče: ruksak, vrećice, paketiće, čebad itd. U 12 sati mora svako da izađe na kopno sa svojim prljagom i da sasluša dalje uputstva... Mi smo kasno uveče stigli u naš stan. Ja sam imala sreću da stignem, pre paljenja sveća, u jednu sasvim praznu sobu, zatim sam zapalila sveću. Dobila sam sobu za nas dvoje, pa sam opet jednom posle dužeg vremena spavala u krevetu. Koliko ćemo dugo ovde ostati ne zna niko. To je jedan veoma prijatan gradić (misli na Kladovo - prim. E. K.). Ko ima novca da se sam hrani, može to da čini, pa sam se i ja javila. Veoma je jeftino: 10 din. dnevno po osobi, a za dvoje 18 din..."

Kladovo, 6.5.1940:

"...Mi već nekoliko dana ovde nemamo poštanski saobraćaj zbog poplave...Prošle nedelje, bila je strašna tuča (grad), koja je sve na poljima uništila. Od tada stalno pada kiša. Stanovništvo je jako zabrinuto, a i mi, drugi, brinemo..."

Kladovo, 13.5.1940:

"...Govori se veoma intenzivno o nastavku putovanja. Ne mogu zamisliti da je to moguće, pri sadašnjim prilikama. Objekat koji treba dalje da nas vozi je već ovde. Specijalno je kupljen za nas. Stoji na drgoj strani Dunava u Rumuniji...Možeš mi nešto i engleski već pisati. Nažalost smo morali prekinuti učenje engleskog, jer je učitelj ostao na brodu. Naime, tamo je ostalo još više od 500 osoba..."

Kladovo, 16.5.1940:

"...Ovde je sasvim lepo, kao što sam već pisala, ali važne vesti, koje se ovde čuju, čine nas očajnim. Ko zna šta će još biti. Govorilo se da putujemo, ali poslednji događaji će opet sprečavati..."

Kladovo, 27.5.1940:

"...Nije više dozvoljena opskrba na vlastiti račun. Mi dobijamo gotovo jelo tri puta dnevno. Ujutro čaj i hleb, u podne supa od mesa i krompir ili testo, a za večeru jaja ili puter i čaj. Za Cvija dobivam svakodnevno pola litre mleka, 2 jabuke i 8 dkg putera. To nam je dovoljno... Mi stanujemo kod jedne majke sa dve kćerke. Mi se ovde dobro sporazumevamo, jer je srpski jezik sličan slovačkom, a Cvi ga zna dobro... U svakoj drugoj, trećoj kući stanuju naši ljudi: dva do tri bračna para u jednoj sobi. Ja imam privilegiju da sam sama sa Cvijem u jednoj

EMIL KLAJN

sobi... Govore nam da ćemo uskoro putovati dalje, ali u ovim okolnostima (misli na rat - primedba E. K.) to nije verovatno..."

* * *

Zašto je u periodu od 27.5. do 16.8.1940. god. došlo do prekida u korespondenciji nema objašnjenja, kao ni za period od 16.8. do 12. 1940. Pretpostavljam da je, zbog ratnih prilika, pošta išla veoma neredovno.

* * *

Kladovo, 16.8.1940:

"Saopštavam vam da smo još uvek ovde. Nije nam loše. Želim si samo da dobijem o vama, mojoj ljubljenoj deci, neku vest. Samo kada bih vas mogla još jednom zagrliti. Jedva mogu još izdržati od čežnje. Pretpostavljam da će dugo trajati dok dobijete pismo, zato vam već sada želim sretnu Novu godinu (jevrejsku)..."

Šabac, 2.12.1940. Dopisnica upućena Moše Rapaportu, u Tel Aviv:

"Javljam vam da sutra nastavljamo naše putovanje. Molimo da se interesujete kada ćemo doći, da nas potražite....Jedva čekam da opet budem u krugu rođaka, posle toliko muka među samim stranim licima. Molite se da dobro stignemo."

Šabac, 2.12.1940. Dopisnica upućena Pinkas Mosesu, u Tel Aviv:

"...Pošto smo poslali naš prtljag na sabirno mesto, pretpostavljamo da je ovog puta ozbiljno i da putujemo..."

Šabac, 29.12.1940:

"Moja slatka i nadasve ljubljena deco. Vaše pismo od 19. septembra sam tek juče primila... Suze radosnice nailaze mi nezadrživo. Neka je hvaljen svemogućí što vam svima ide dobro... Cvi ima već nekoliko meseci certifikat kao i svi drugi starosti 15 do 17 godina, tzv. JUAL (Jugend Alija - omladinska alija)... Mi smo već bili slali naše stvari na jedno sabirno mesto i u zadnjem trenutku pre polaska je transport "oduvan" (otkazan) zbog opasnosti od zaleđivanja brodova. Nadam se da ćemo u proleće moći ploviti... Kada Cvi bude mogao da putuje, jasno da ga u tome neću sprečavati...Puno ljudi ima certifikate, samo čekaju na tursku vizu...Pišeš mi mila moja Feigerle da podnesem molbu da me stave zajedno sa Cvijem na jedan certifikat...Moja sadašnja adresa je Šabac, Zanatlijska 3..."

Šabac, 6.12.1940:

"...Radim i zarađujem ono što mi je potrebno za moj skromni način života..."

Šabac 16.1.1941: "...

Kao što sam vam javila, trebalo je da u decembru nastavimo putovanje, ali brodovi su zaleđeni i mi smo morali ostati ovde...Ja znam dosta engleski i hebrejski. Učim vredno. Ovde nemamo drugo šta činiti...Neću uopšte da iskazujem svoja osećanja ovde...sa tako slomljenim srcem i tako daleko od mile dece. Nisam mogla ni da zamislim, da čovek može da živi pod takvim uslovima...Nama je ovde dosta dobro..."

Šabac, 9.2.1941:

"...Mi ovde ne smemo prihvatiti nikakav posao. Rado bih nešto radila. Ovde se samo mnogo uči hebrejski i engleski..."

Šabac, 24.2.1941:

"...Govorilo se da će Cvi ovih dana otputovati, ali malo verujem u to. Turska viza je već ovde, ali po mom mišljenju bugarska neće biti data. Ni meni nije svejedno da ga pustim samog da putuje. Sa druge strane ne mogu ga zadržati... Iz Beča su vesti jako "gorke"... Nažalost od nekog viđenja za Pesah ili Purim nema ni govora... Verovatno će Cvi ipak otputovati ove nedelje..."

Šabac 4.3.1941:

"...Moja ljubljena deco. Vaše drago pismo od 20.12.1940 primila sam tačno posle dva meseca... S obzirom na poslednje događaje, putovanje Cvija postalo je nemoguće. Certifikati su produženi do juna...Imamo što nam treba. Ovde ne treba mnogo. Većina ide u zajedničku kuhinju. Ja dobijam svake nedelje novac za nas dvoje i prolazimo zato mnogo bolje...Četiri puta nedeljno sastajemo se u jednom klubu..."

Šabac, 14.3.1941:"Kaže se da svi koji poseduju certifikat putuju, znači i Cvi. Danas putuju prve 33 osobe, u utorak druga grupa itd., do dvesto ljudi. Sada je ozbiljno (stvarno) ne preko Bugarske, već preko Grčke za Erec željeznicom...Deca dobijaju kompletnu opremu od WIZO-a: bolja odela i cipele za rad, jastuke, jorgane, navlake od platna, koferu, ruksake i drugo. Moje stanje se ne da opisati. Sada i njega da tako šaljem. Za dve godine je tamo snabdeven...Oдавde kreće sa "Misrahi" omladinom...Moje misti su dan i noć kod vas, onda sam bar kratko vreme primirena. Ne želim ni neprijatelju da se nalazi u mom položaju. Sa mojim ranjenim srcem sada još i oproštaj od Cvija. Ali, ja ću izdržati mnogo toga, što sam već i dokazala. Održavam se sa mnogo napora, samo da bih vas, moja draga jagnješca, mogla još da vidim..."

* * *

Uz fotokopije pisama priložene su i fotokopije tranzitnih viza Cvija Vajnštoka: grčka, turska i sirijska (tj. francuska za Siriju). Iz pečata na vizama vidi se da je prošao te zemlje i to: Grčku 23/26 marta, Tursku 3. aprila i Siriju 6. aprila 1941. godine. Dakle, on je stigao na željeni cilj, a njegova majka nije dočekala, odnosno doživela, da još jednom zagrlji svu svoju decu: kćerke Feigerle, Saru, Esteru i sinove Tuli i Cvija, a koliko je to žarko želela. Stradala je sa ostalima koji su ostali u Šapcu. Njeno ime nalazi se u spisku šabačkih Jevreja i Jevreja izbeglica, koji su ubijeni u Zasavici oktobra 1941. godine, pod rednim brojem 983. Weinstock Haja Ides, rođ. 10.V1895. (vidi Zbornik br 4 Jevrejskog istorijskog muzeja Beograd 1979, str. 276).

Pored fotokopija pisama i dopisnica, u materijalu koji se nalazi u Muzeju, nalazi se i fotokopija rodnog lista Haje (rođena u Lutowska-Slovačka), njena fotografija i fotografija nadgrobnog spomenika Davida Vajnštoka u Beču iz oktobra 1939, koji je ubijen u Buhensvaldu. Pepeo u urni prenet je u Beč. (Verovatno je to bio Hajin muž - primedba E. K.).

Ovde sam pisao malo više o porodici Vajnštok, koju je vjor Drugog svetskog rata (1939-45) razneo na razne strane. To je bila samo jedna od mnogih, nebrojenih jevrejskih porodica, koje su stradale na sličan ili još tragičniji način.

* * *

EMIL KLAJN

Posle rata 1955. godine, kad sam se prvi put službeno našao u Austriji u Gracu i Beču, ponovo sam bio "prinuden" da intenzivnije mislim i prisećam se svojih dobrih prijatelja iz kolektiva jevrejskih emigranata iz Austrije. Setio sam se, između ostalih, Kuh Viktora (Vikerl), Bečlije, koji je često pričao o svom učešću u demonstracijama protiv fašizma 1934. godine; Krojtner Vilhelma Vilija (Kreutner Wilhelma) iz Beča koji mi je govorio o svom životu i radu u omladinskoj organizaciji "Hašomer hacair", pa Kestner Ota - često se sećao svog rodnog mesta Bruk na Muri. Isto tako, Herte Ajsler - pričala je sa mnogo nostalgije o svom gradiću Murc Cušlagu (Murz Zuschalg). O svom boravku u koncentracionom logoru nerado je govorio Beno - prezime sam mu, nažalost, zaboravio. Ilse Jakob - očekivala je da će se jednoga dana naći sa svojim ocem, koji je bio negde na Dalekom istoku u Indiji. Posebno sam se rado prisećao Mekija (Max), masera našeg Fudbalskog tima "Hašomer hacair" u Kladovu. Bio je nešto stariji od nas, igrača u toj momčadi. Sa naročitim zadovoljstvom nam je pomagao da što bolje održavamo svoju kondiciju.

U vezi sa našim fudbalskim takmičenjima, setio sam se HilkoVIC Kurta koji je posle prelaska emigranata iz Kladova u Šabac igrao u šabačkoj "Mačvi". Za njega naš čuveni sportski novinar, Ljubomir Vukadinović, u "Ekspres politici" 1967, između ostalog, piše:..."Sećanje na jednog fudbalera izuzetne klase. Strelac koji je Zamori dao pet golova...Iako je bio najbolji fudbaler u Nemačkoj Kurt HilkoVIC nije igrao u reprezentaciji zato što je bio Jevrejin..." Dakle, imao sam čast i posebno zadovoljstvo, da sam u Kladovu igrao protiv jednog takvog igrača vrsne klase. U Kladovu je igrao, po mom sećanju, u timu "Padeborn". U istoj ekipi bio je još jedan vrlo dobar fudbaler, koji mi je posebno ostao u sećanju zato što je uvek igrao bos, bez cipela. Mislim da se zvao Silberman Emil. Bio je nekoliko godina stariji od nas, ali i fizički mnogo jači. Igrao je beka, i u svim okršajima bio pobednik.

Sportski vrlo aktivna, bila su još dvojica drugova u našem Fudbalskom timu "Hašomer hacair". Njih, takođe, čuvam u dragoj uspomeni. Herman Šajner, uvek dobro raspoložen (U spisku stradaalih pod red. br. 934). A najbolji igrač u našoj momčadi bio je Pec (njega se, nažalost, sećam samo po nadimku). Sećam se da je bio crmomanjast i veseo. On se razboleo krajem maja ili početkom juna 1940. god. od tifusa i ubrzo je umro. Sahranjen je u Kladovu.

Gotovo svi oni nalaze se u spisku pobijenih u Šapcu (Zasavici) 1941. godine, izuzev Herte Ajsler, za koju pretpostavljam da ja stigla na cilj - u Erec. Svi oni bili su mladi, sa mnogo neostvarenih želja.

* * *

Tražeci dokumentaciju, napise članaka i člančica, bilo šta u vezi sa jevrejskim emigrantima, koji su boravili u Kladovu, odnosno Šapcu 1939, 1940. i 1941, a koji su bili objavljeni u jevrejskoj štampi iz tog vremena, svakako sam se mnogo čega prisetio i upotpunio moja sećanja. Nažalost, našao sam vrlo malo.

U "Židovu" br. 46 od 8.11.1940. (str. 9) i u "Vesniku Jevrejske sefardske veroispovedne opštine", Beograd, br. 22, od 1.10.1940. (str. 15) i br. 24 od 1.12.1940. (str. 17), naišao

sam na interesantne materijale, te ovde navodim veći deo istih, jer mislim da će upotpuniti sliku o životu tih emigranata:

"Židov" br. 46 str. 9:

"Kako je poznato boravi u Šapcu oko 1.200 emigranta. Radi se o grupi, koja je usled izbijanja rata zapela u Kladovu, te je nedavno premještena u Šabac. Mi ćemo u jednom od narednih brojeva "Židova" donijeti opširan izvještaj o životu te grupe, o organizaciji njihovog gospodarstva, o kulturnom radu itd. Ovih dana boravio je ovdje kao delegat Saveza cionista g. dr. Rudolf Buchwald, da bi uspostavio vezu sa cionističkim krugovima, koji čine većinu ove zajednice. Održao je mnogo sastanaka sa pojedinim cionističkim grupacijama (opći cionisti), Paole Cion, Mizrahi itd., posjetio je odličnu školu nastambe Omladinske i *Hapoel hamizrahija* (ove grupe imaju odjeljena gospodarstva i ostavljaju najbolji dojam po svojoj disciplini i radu). Na zajedničkoj konferenciji dogovorena su mnoga odgojna i organizatorna pitanja. Izaslanik SCJ-a obećao je punu podršku i saradnju cionista Jugoslavije po svim cionističkim pitanjima.

Dr. Buchwald je osim toga održao pred dupkom punom dvoranom predavanja sa projekcijama u kojem je, uz živo odobravanje publike, prikazao erecraelsko delo u svijetlu novih događaja. Uz stalne posjete gen. sekretara Saveza opština g. Špicera, koji se neumorno brine za uzdržavanje i životne potrebe ove zajednice, ova posjeta dr Buchwalda, posvećena cionističkim i kulturnim problemima veoma je povoljno odjeknula u krugovima emigranata. Ona je unijela u njihov težak i turoban život glas i nadu Erec Jisraela. Željeli bi da se ovakove posjete cionističkih radenika ponove što češće."

"Vesnik Jevrejske sefardske veroispovedne opštine" br 22 od 1.10.1940, na str. 15:

"Akcija obeju beogradskih opština u korist kladovskih izbeglica":

..Hiljadudvestotine naše nesrećne braće - izbeglica u Kladovu, odnosno Šapcu nalaze se pred nastupajućom zimom u vrlo teškoj situaciji, jer su iscrpljeni i napaćeni bez sredstava, odela, obuće i ogreva..."

Vesnik", br. 24 od 1.12.1940, str. 17:

Beogradski Jevreji za "kladovske" izbeglice u Šapcu":

"...Sakupljeno je 433 paketa...Sortirano i spakovano u 15 velikih sanduka...2.700 kg. stvari poslate su u Šabac...Primljeno je i priloga u novcu Din. 33.088...Članovi odbora posetili su 9. novembra skupno boravište izbeglica u Šapcu. Poseta je obuhvatila pregled celokupne organizacije staranja o emigrantima: stanovanje, prehrana, odevanje, lečenje bolesnika, život emigranata itd...Utvrđili su...da su prilike pod kojima emigranti žive u pogledu stanovanja, prehrane, odevanja i lečenja prema datim mogućnostima vrlo povoljne..."

* * *

Iznoseći moja sećanja na boravak u Kladovu sa jevrejskim emigrantima iz Austrije, a delom i Nemačke, Poljske i Čehoslovačke, želeo sam da ostavim trajan zapis i da se ne zaboravi da smo i mi, jedan manji broj *halucim* iz Jugoslavije, boravili sa njima. Svi skupa, imali smo istu želju-da dodemo u Erec i da tamo ostvarimo naša htenja i sanjarenja o novom životu: da pomognemo u izgradnji nove domaje, kako smo to tada govorili.

Beograd, oktobar 1993. - januar 1994.

EMIL KLAJN

Emil Klajn

S u m m a r y

MY UNREALISED ALIYAH (Voyage to Erez Israel - Palestine, March-August 1940.)

I belonged to the movement Ha-Shomer ha-Za'ir (Zionist Youth Movement) since 1933, when I was fourteen. During 1938-40 I was on hakhshara - preparation for immigration to Palestine.

The British, who had mandatary power in Palestine, were issuing a very small number of certificates, *i.e.* settlement permissions, so people were searching for alternate possibilities for illegal immigration to Erez.

One such opportunity appeared at the beginning of 1940, when in Kladovo, on Danube, three boats were anchored for the winter: "Car Nikola", "Car Dušan" and "Kraljica Marija"; on them were living more than 1.000 Jewish emigrants, mostly from Austria.

We, the candidates for *Aliyah* (immigration to Erez), about ten of us, left agricultural hakhshara in Golenić at the end of February to prepare for Aliyah at our homes. As late as March 29. we were informed to come to Belgrade. We gathered there on March 30, 1940 under assumed names as if we were Jewish emigrants from Austria and sailed on regular line boat from Belgrade to Kladovo, where we arrived day later, on March 31. Among us were also some emigrants with genuine papers. Local authorities checked our documents and we were allowed to join the group of emigrants who were already on the ships. By the same boat from Belgrade also arrived a group of ten members of Zionist youth organisation Tehelt Lavan.

The organisation of everyday life on the boats was very good, although the conditions were hard. People slept on wooden benches, floors, some in hammocks; everyone knew his or her "berth" and discipline was outstanding. The boats, *i.e.* the floors, were washed every day, so the cleanliness was exemplary. The members of Zionist youth organisations, like Ha-Shomer ha-Za'ir, Tehelt Lavan, Benei Akiva, Betar, Aguddat Israel and others were very active, of course according to the circumstances. Considering the conditions the food was good. There was a shortage of vitamins, and several months of living in such cramped conditions caused furuncles (boils). There was organized medical service; on the Kladovo periphery was rented a house for the surgery, with two or three doctors and the same number of nurses. Or course, they were all emigrants.

The youth organisations on the boats undertook to organize cultural and sport events. There were also *ivrit* teaching courses. There were various lectures. Sport events were

taking place on the field by the Danube, mostly soccer games; several teams were formed. Beside soccer, a lot of chess was played. The main organizer of culture events was Joža Šehter, emigrant from ?... His life tragically ended in autumn 1941 in Zasavica near Šabac.

At the end of June or beginning of July 1940 the boats had to be abandoned, so a piece of land at the Kladovo periphery was rented and several barracks and big tents erected. Mostly young people lived there. Some of the people were living on a barge. Some rented lodgings at homes in Kladovo, just a few, and accommodation was very modest.

When it became clear that there was no possibility for Aliyah, we *halutzim* from Yugoslavia then unobtrusively began gradually to leave Kladovo. We went back to our homes or to hakhshara. All of us who were in Kladovo thought that we shall soon get on with our journey and promptly reach our long desired goal - EREZ.

Every day all of us, every person on these boats, expected some joyful news amongst multitude of bad war reports.

We who had left Kladovo and returned home were very disappointed and disheartened. The goal we had chosen and were preparing for during several years suddenly became absolutely uncertain. I returned from Kladovo on August 11, 1940. (Sunday) by line boat Belgrade-Kladovo using my genuine identity card on my own name.

Thus, after almost four and half months of daily expectations to continue our voyage to Erez, I left numerous new friends and emigrant companions. All my emigrant friends were grieving and sad when we Yugoslavs were leaving because they knew that if we leave, there will be no immediate solution for them either - no departure for Palestine.

All emigrants from Kladovo were soon transferred and interned in Šabac where most of them remained until Nazi occupation in April 1941. Their end was tragic. Men were killed in Zasavica near Šabac, while women and children were transferred to camp "Sajmište" in Belgrade during winter 1941/42 where they all also perished.